

Sausumos kariuomenės kariniai laipsniai: jų kilmė ir reikšmė

Ats. mjr. dr. Gintautas Jakštys
*Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijos
Saugumo politikos mokslo grupės docentas*

Lietuvos kariuomenėje, kaip ir daugelyje kitų šalių, kariai turi karinius laipsnius, kurie atspindi jų patirtį, rangą ir vietą karinėje sistemoje. Įprasta, kad kariai vieni į kitus kreipiasi pagal karinį laipsnį, pavyzdžiui: *tamsta eilini*, *tamsta leitenante*, *tamsta generole* ir t. t. Visi kariniai laipsniai seniai tapo karių kasdienio gyvenimo ir bendravimo savastimi, todėl mažai kas susimąsto, kaip jie atsirado ir kokia jų pradinė reikšmė. Bendraujant ne tik su civiliais, bet ir su kariškiais dažnai tenka konstatuoti, kad retas kuris gali atsakyti, kodėl generolas majoras yra žemesnis karinis laipsnis nei generolas leitenantas, nors įprastai majoras kariuomenėje – gerokai aukštesnis karininko laipsnis negu leitenantas, arba kodėl ir kaip atsirado seržanto majoro laipsnis.

Šio straipsnio tikslas – apžvelgti šiuolaikinių karinių laipsnių atsiradimo istoriją, pavadinimų kilmę ir vartojimą Lietuvos kariuomenėje.

Kariniai laipsniai pirmiausia sietini su nuolatinės arba reguliariosios kariuomenės atsiradimu. Jie kilo iš pareigų kariuomenėje, tik vėliau įgijo dabartinę reikšmę. Karinių laipsnių pavadinimai dabartine reikšme pradėti vartoti nuo 1558 m., kai buvo įvesti pirmieji kariniai laipsniai. Pirmieji *kapitono* ir *leitenanto* terminus, kaip kariuomenės pareigybių pavadinimus, pradėjo vartoti prancūzai dar Šimtamečio karo metu (1337–1453 m.). Taip buvo vadina mi ordonanso, sunkiųjų kavaleristų, dar kartais vadinamų riteriais, kuopų vadai ir jų pavaduotojai, kurie kariavo ne dėl priesaikos siu-

zerenui, o už atlyginimą.

Ordonanso (pranc. *ordonnance*, angl. *ordinance*) kuopos sunkiosios kavalerijos padaliniai sukurti 1445 m. Prancūzijos karaliaus Karolio VII potvarkiu, vadintu *ordonansu*. Vadovaujantis šiuo potvarkiu, į nuolatinę karo tarnybą buvo priimami laisvieji žmonės, tarp jų antrieji ar tretieji smulkiųjų bajorų (riterių) palikuoniai, nepretenduojantys į tėvų valdomas žemes. Ordonanso kuopos pasirodė esančios labai veiksmingos ne tik kare, bet ypač paliaubų laikotarpiu, kai reikėdavo sutramdyti pavienius feodalus ar algininkus (samdinius), kurie, netekę pragyvenimo šaltinio, dažnai susiburdavo į būrius ir plėšdavo vietos gyventojus. Toks nuolatinų dalinių, tiesiogiai pavaldžių karaliui, buvimas iš esmės sustiprino centralizuotą valdžią ir sudarė sąlygas apriboti vietos feodalų karinių dalinių savivalę.

Iš pradžių buvo suformuota 15 kuopų po 600 žmonių. Ordonanso kuopą sudarė 100 iečių (tai smulkiausias viduramžių laikotarpiu taktinis vienetas) po 6 karius, įskaitant šarvuotą raitelį – riterį. Tokių padalinių kariai gaudavo nuolatinį atlyginimą iš karaliaus, o vietos valdžia aprūpindavo maistu bei pašaru. Mūšyje ordonanso kuopos dažniausiai rikiuodavosi 4 linijomis: pirmojoje linijoje – riteriai, antrojoje – ietininkai, trečiojoje ir ketvirtojoje – lankininkai. Ilgainiui susiklostė tradicija tokias kuopas vadinti *rotomis* (lot. *rota* arba pranc. *company* – abu šie žodžiai reiškia „susijusių žmonių ratą“). Savo ruožtu, XVI a. atsiradus nuolatinei kariuomenei, net iki XX a., nusakydami asmenį, vykdančią kuopos vado pareigas, kavaleristai dažniau vartojo *rotmistro*, o pėstininkai – *kapitono* terminą. Taigi žodis *kapitonas*, kaip kariuomenės padalinio vado pavadinimas, kilo iš prancūziško žodžio *capitaine*, o šis – iš lotyniško žodžio *caput* „galva“. Ne veltui Vokietijos kariuomenėje, skirtingai nei daugelio Europos valstybių, karinis laipsnis *hauptmann* reiškia „galvą“, kaip vadovaujantį asmenį. Kaip minėta, *kapitonais* buvo vadinami ordonanso kuopų vadai Šimtamečio karo metu, o nuo XVI a., pradėjus formuoti nuolatiniams kariniams daliniams, savo kapitonus jau turėjo ir muškietininkai, grenadieriai ir kt. Lietuvoje šis karinis laipsnis paplito XVII–XVIII a. kaip Lietuvos Di-

džiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) ir Abiejų Tautų Respublikos (toliau – ATR) pavieto bajorų karinio dalinio vado laipsnis, nors dar dažnai, ypač kavalerijoje, samdomų pėstininkų kuopų vadai buvo vadinami *rotmistras* (lenk. *rotmistrz*, rus. *ротмистр*, vok. *Rittmeister*). Kai kuriose šalyse *kapitonais* buvo vadinami pilių, kuriose nereziduodavo jų savininkai, viršininkai. LDK ir ATR tokie asmenys buvo vadinami *kaštelionais* (lenk. *kasztelan*, pranc. *châtelains*). Terminas kilęs iš lotyniškojo *castellanus*, kurį verstume kaip „pilininkas“, arba *castellum* „pilis“.

Terminas *leitenantas* atsirado panašiu metu, kaip ir kapitono pareigybė, o įsitvirtino karinėje terminologijoje nuo XV amžiaus. Prancūziškas žodis *lieutenant* yra kilęs iš lotyniško posakio *locum tenens* „saugantis vietą“. Ordonanso kuopų leitenantais dažniausiai tapdavo asmenys, turintys būtinų vadovavimo ir administravimo gebėjimų. Taigi leitenantas buvo pareigybė, kuri atliko kuopos vado pavaduotojo funkcijas. XVII a. terminas *leitenantas*, kartu su *kapitonu* ir kitais laipsnių pavadinimais, paplito po Europą 1647 m. pasirodžius traktatui „Mokymas ir pėstininkų rikiuočių gudrybės“.

Karinio laipsnio pavadinimas *majoras* yra kilęs iš lotynų kalbos žodžio *major* „vyresnis“. Nuo pat pradžių terminas *majoras* buvo skirtas apibūdinti vadovaujančius asmenis, nebūtinai karininkus ar vadus. Taip brigados majoras vykdė brigados štabo viršininko pareigas brigadoje, seržantas majoras buvo vyriausiasis bataliono seržantas, placmajoras – tvirtovės įgulos komendanto padėjėjas. *Majoro*, kaip pareigybės, terminas atsirado XVI a. Ispanijos ir Vokietijos kariuomenėse, ilgainiui ši pareigybė kito ir virto karininko kariniu laipsniu. XVII a. majoro laipsnis atsirado ir LDK bei ATR kariuomenėse.

Pulkininko laipsnis atsirado vėlyvaisiais viduramžiais, kilus poreikiui perdislokuoti kariuomenės dalinius į kitą vietovę. Siekiant palaikyti drausmę ir tvarką žygio metu bei pagerinti žygiuojančių kariuomenės dalinių aprūpinimą, ordonanso kuopos buvo sujungiamos į kolonas. Pasak Raymondo Oliverio, nuo 1500 m. ispanai pradėjo reorganizuoti savo kariuomenę į 20 kolonų, ispaniškai vadintų *colunelas* arba *columns*, apytikriai po 1 000–1 250 karių.

Kiekvienai kolonai vadovavo *cabo de colunela* arba lietuviškai *kolonos vadas*. Be to, tuometė ispanų kariuomenė išsiskyrė tuo, kad visi kariai buvo karūnos pavaldiniai – tiesiogiai pavaldūs šalies monarchui ar suvereniui, tad tokios kolonos buvo vadinamos ir *coroneliās*, o jų vadai – *coronels*. Tai atsispindi Gonzalo Fernandezo de Cordobos sprendime 1508 m. vadovaujamą kariuomenę suskirstyti į *coroneliās* ir kiekvienai paskirti vadovauti po *coronel*. Paprastai tokios žygio kolonos vadu būdavo paskiriamas labiausiai patyręs kapitonas. Kiek vėliau XVI a. Prancūzijos kariuomenė perėmė šią organizacinę struktūrą, tik vienetus pervadino iš *colunela* į *regiments* (pulkus), o vadovaujančius asmenis – į *colonel*. Savo ruožtu britai perėmė iš prancūzų tiek vieneto, tiek vado pavadinimus ir jų rašybą, bet dėl neaiškių priežasčių išlaikė ispanišką tarimo manierą. Kaip ten bebūtų, pulkininko (angl. *colonel*) laipsnio atsiradimas siejamas su *kolona* (angl. *column*) nuo lotyniškojo *columna*, itališkojo *colonna*, prancūziškojo *colonne*. Mūsų regione *pulkininkas* kilo iš žodžio *pulkas*. Įdomu tai, kad mūsų kaimynai latviai vartoja šio laipsnio pavadinimą pagal pradinę reikšmę – *pulkvedis*, t. y. vedantis pulką arba kareivių koloną. Nemažai šalių turi kitokius pulkininko laipsnio atitikmenis: Vokietijoje ir Austrijoje – *Oberst*, Graikijoje – *syntagmatarhis*, Suomijoje – *eversti*, Izraelyje – *Aluf mishne*.

XVI a. galutinai nusistovėjęs pulko, kaip pagrindinio karinio ir kovinio organizacinio vieneto, sampratai, pulko vado pozicija arba pulkininko laipsnis tapo labiau prestižo ir garbės laipsniu, o ne karine pareigybe. Iki pat nuolatinės arba reguliariosios kariuomenės atsiradimo ir galutinio susiformavimo praėjo keli šimtai metų. Pavyzdžiui, Lietuvoje nuolatinė kariuomenė atsirado tik 1717 m., iki tol pulkai būdavo formuojami ruošiantis karui arba jau kariaujant. Pagal situaciją vieni pulkai išnykdavo, kiti – atsirasdavo. Galiausiai pulko gyvavimas tiesiogiai priklausė nuo finansų. Taigi atsirado tradicija pulkus vadinti jų steigėjų arba mecenatų, kariuomenėje vadinamų *šefais*, vardu. Tokie žmonės ne tik steigdavo pulką, bet ir, pristigus finansų, juos išlaikydavo iš asmeninių lėšų. Tik kilmingi ir turtingi žmonės galėjo tapti pulkininkais, bet dažniausiai jie ne-

buvo susiję su karine tarnyba ir neturėjo reikiamų žinių bei įgūdžių vadovauti pulkui tiek taikos, tiek karo metu. Taigi XVI a. antrojoje pusėje Didžiojoje Britanijoje susiformavo praktika, kad pulkininko karinis laipsnis yra ne kas kita, o garbės arba prestižo reikalas. Realiai pulkams vadovavo jų pavaduotojai pulkininkai leitenantai – būtent jie turėjo žinių bei kompetencijos vadovauti pulkams mūšyje ir administruoti juos taikos metu. Situacija pradėjo keistis per JAV nepriklausomybės karą (1775–1783), nes 1778 m. gegužės mėn., atsidrus poreikiui apsikeisti karo belaisviais ir įvertinus, kad britų kariuomenėje pulkininkai nėra vadai, JAV kariuomenėje taip pat pulkams pradėjo vadovauti pulkininkai leitenantai – taip tikėtasi supaprastinti apsikeitimo į nelaisvę patekusiais pulkų vadais procesą. Tačiau tam pasipriešino dauguma pulkų vadų, todėl per visą JAV nepriklausomybės karą šios šalies kariuomenės pulkams vadovavo pulkininkai. XIX a. pulkininko leitenanto laipsnis buvo ribinis karinis laipsnis, suteikiamas daugeliui karininkų, o pulkininko, dar kartais vadinamo „pilno pulkininko“, laipsnis buvo ypatingo prestižo arba talento bei sėkmės pripažinimo simbolis. Rusijos imperijos kariuomenėje XIX a. pabaigoje dažnai pulkininko laipsnis buvo suteikiamas pulkininkams leitenantams, prieš pat juos išleidžiant į atsargą, taip atsidėkojant už ištikimą ilgametę tarnybą.

Generolo majoro laipsnis atsirado XVI a. kaip pareigybė asmens, atsakingo už kariuomenės išrikiavimą mūšio lauke. Terminas *generolas* kildinamas iš lotyniško žodžio *generalis* „bendras visiems“. Iš šio lotyniško žodžio kilo ir būdvardis *generalinis* (pvz., *generalinis direktorius*, *generalinis prokuroras*, *generalinė repeticija*). Pirmiausia generolo laipsnį, kaip karinį laipsnį, pradėta XVI a. teikti Prancūzijoje. Įdomu tai, kad nuo pat XVI a. iki XX a. pradžios generolo laipsnis nebūtinai buvo teikiamas kariškiams. Jis galėjo būti susijęs ir su civilinėmis administracinėmis pareigomis, pavyzdžiui: generolas adjutantas – valdovo rūmų rangas, generolas kapitonas, generolas poručikas ir kt. Nuo XVIII a. kai kuriose valstybėse buvo kariuomenės rūšies generolo laipsnis, pavyzdžiui: artilerijos generolas, kavalerijos generolas, pėstininkų generolas arba infanterijos generolas.

Istoriškai susiklostė, kad generolo laipsniai turi įvairių sudarymo ir rangų tradiciją. Labiausiai paplitę du generolo laipsnių pavadinimų sudarymo būdai:

pagal pareigas, t. y. laipsniai pagal karinius dalinius: *brigados generolas, divizijos generolas, armijos generolas*;

jungiant su kitais kariniais laipsniais: *generolas majoras, generolas leitenantas, generolas pulkininkas*.

JAV vyrauja tradicija generolus vadinti pagal žvaigždžių skaičių antpečiuose, pavyzdžiui: *vienos žvaigždės generolas, dviejų žvaigždžių generolas, trijų žvaigždžių generolas* ir t. t.

Šiuo metu Lietuvos kariuomenėje, kaip ir daugelio kitų šalių kariuomenėse, generolo laipsnių pavadinimai sudaromi derinant abu būdus: *brigados generolas, generolas majoras, generolas leitenantas*, o nuo 2023 m. liepos 10 d. – ir *generolas*.

Įdomu tai, kad brigados generolo laipsnis išplito nusižiūrėjus į anglakalbių šalių kariuomenėse vartojamą laipsnį *brigadier general*. Oro pajėgose tai atitinka *air commodore* laipsnį ir yra žemiausias generolo laipsnis.

Dar įdomiau, kad generolas majoras yra žemesnis karinis laipsnis nei generolas leitenantas. Tai atsitiko dėl istoriškai susiklosčiusios tradicijos. Kaip minėta, generolas majoras buvo atsakingas už kariuomenės išrikiavimą mūšio lauke, kol valdovas atvyks į mūšio vietą ir perims vadovavimą. Tačiau ilgainiui valdovai patys nebevadovaudavo kariuomenei, o pavesdavo tai juos pavaduojantiems generolams, t. y. generolams leitenantams. Taigi generolas leitenantas yra valdovą pavaduojantis generolas. Tačiau ilgainiui atsirado kitų kompetencijų generolų poreikis, ir šie iš eilės buvo įtraukti į generolo laipsnių gradaciją. Taip XVIII a. atsiradę kariuomenės rūšių generolai tapo viršesni už generolus leitenantus, o atsiradus poreikiui formuoti atskiras armijas pagal kariuomenės rūšis ar karines kompanijas, prireikė ir kariuomenės rūšies arba armijos generolų arba tiesiog generolų. Ši istoriškai susiklosčiusi tradicija geriausiai atsispindi XX a. Vokietijos kariuomenės generolo laipsniuose: *Generalmajor* (generolas majoras), *Generalleutnant* (generolas leitenantas), *General der Waffengattung* (kariuome-

nės rūšies generolas), *Generaloberst* (armijos generolas), *Generalfeldmarschall* (generolas feldmaršalas arba tiesiog feldmaršalas).

Dalis NATO valstybių realiai turi keturių laipsnių generolus, kurie daugmaž atitinka armijos generolo laipsnį, ir aukštesnių laipsnių joms nereikia. Tačiau JAV penkių žvaigždžių generolas, Prancūzijos, Lenkijos, Portugalijos, Turkijos ir kitų šalių maršalai bei Didžiosios Britanijos lauko maršalas (angl. *field marshal*) yra laikomi OF-10 rango laipsniais. Taigi, gana specifinis kai kuriose šalyse naudojamas maršalo (pranc. *marechal*) karinis laipsnis, kitose šalyse dar vadinamas *feldmaršalu*, yra aukščiausias arba vienas aukščiausių karinių laipsnių. Prie maršalo laipsnio dažnai pridedamas kariuomenės pajėgų pavadinimas (pvz., *aviacijos maršalas*) arba valstybės pavadinimas (pvz., *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės maršalas*). Dažnai maršalai turi ypatingą pareigų ženklą – maršalo lazdą. Maršalo laipsnis buvo įsteigtas XVI a. Prancūzijoje, XIX a. atsirado Ispanijoje, Italijoje, Turkijoje, Japonijoje, Sovietų Rusijoje ir kitur.

Pats aukščiausias karinis laipsnis kai kuriose šalyse yra *generalisimas*. Šis pavadinimas kildinamas iš lotynų kalbos žodžio *generalissimus* „pats vyriausias, svarbiausias“. Taip susiklostė, kad istoriškai šis karinis laipsnis buvo teikiamas išskirtiniais atvejais, kai reikėdavo įvertinti asmenį, paprastai karo metu vykdantį vyriausiojo ginkluotųjų pajėgų vado pareigas. Nuo pat pradžių generalisimas buvo traktuojamas kaip garbės titulas, suteikiamas vyriausiajam konkrečios šalies ginkluotųjų pajėgų vadui arba asmeniui, vadovaujančiam valstybių koalicijos pajėgoms. Kartais generalisimo laipsnį gaudavo arba patys sau suteikdavo aukštos kilmės asmenys ar diktatoriai. Generalisimo laipsnis atsirado 1569 m. Prancūzijoje, kai Karolis IX jį suteikė aštuoniolikmečiui broliui Henrikui Valua, kuris, jau būdamas generalisimu, 1573–1575 m. buvo ir Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu bei Lenkijos karaliumi. Iki XXI a. pradžios oficialiai žinoma 30 asmenų, kuriems buvo suteiktas generalisimo laipsnis. Iš viso artimus generalisimui laipsnius arba titulus turėjo daugiau nei 70 asmenų. Prancūzijoje, be minėto Henriko Valua, generalisimo laipsnis arba titulas buvo suteiktas kardi-

nolui Armand'ui-Jeanui de Richelieu, princui Louis II de Conde, kunigaikščiui Claude'ui de Guise'ui, Austrijoje generalisimais buvo Eugenijus Savojetis ir erchercogas Karolis, Rusijoje – Aleksandras Suvorovas, Šventosios Romos imperijoje – hercogas Albrechtas von Wallensteinas. XX a. generalisimais pasivadino tokie diktatoriai, kaip Čiang Kaišekas, Francisco Franco, Josifas Stalinas ir kt.